

החלוץ בפולין ותנועת העבודה 1923-1936 – סקירה היסטוריוגרפית-חינוכית

על ספרה של יונה רוני נהיה כולנו חלוצים – תנועת העבודה והעלייה מפולין 1923-1936, מאגנס, ירושלים 2021.

יובל דרור

עיקרם של תוכני הספר הנסקר להלן נלמדים מהכתוב בגב עטיפתו:

נהיה כולנו חלוצים מספר את סיפורה של תנועת החלוץ בפולין והתפקיד שמילאה בעלייתה של תנועת העבודה להנהגת התנועה הציונית בין מלחמות העולם. הוא מתאר את הקמתה של תנועת המונים לאומית וסוציאליסטית, ששינתה את פני המפה הציונית. באמצעות הקמת מנגנון שליחים מארץ-ישראל [...] החלוץ הכשיר רכבות עולים צעירים חסרי הון, שמילאו לימים את שורות ארגוני הפועלים ביישוב, ובהם הסתדרות העובדים, הקיבוצים, המפלגות וההגנה. [...] הספר מתאר גם את תרומת החלוץ למהפך בבחירות הגורליות לקונגרס הציוני בשנת 1933, שמרכזן היה בפולין. [...] בזכות [חברי התנועה] גבר השמאל הציוני [הסוציאליסטי] על הימין [הרביזיוניסטי] [...] בהסתדרות הציונית העולמית [...] – סיפור יוצא דופן על רקע התחזקות הימין באירופה באותן שנים.

התקופה הנדרונה בספר היא שלהי העלייה השלישית (1919-1923), העלייה הרביעית (1924-1928) כולה ותחילת העלייה החמישית (1929-1939), בזמן התבססות הנאצים בשלטון בגרמניה בשנים 1933-1936 עד פרוץ המרד הערבי, מאורעות 1936, שהסתיימו ב-1939. המבוא והפרק הראשון מביאים את הרקע ההיסטורי תוך כדי מיקוד באימוץ דגם הקיבוץ, שפותח מאוד בעלייה השלישית בארץ, בתנועת החלוץ. במרכזו של הפרק השני נידון המתח הפנימי התמידי בין הממד המקומי לממד הארץ-ישראלי בתנועת החלוץ פולין (וגם בארצות אחרות), שאז עברה בהדרגה הכשרת פעילי החלוץ בפולין להדרכה לידי שליחי הקיבוצים מהארץ, בעיקר של הקיבוץ המאוחד, אך גם של שתי התנועות הקיבוציות האחרות אז – השומר הצעיר וחבר הקבוצות, שהצטרפו לתנועת החלוץ בשנות השלושים. ערכי הקיבוץ הארץ-ישראלי ודרכי פרשנותם ויישומם בתנועת החלוץ פולין – עצם החלוציות,

ההכשרה בחוות חקלאיות לעלייה ולקראת הסתגלות לחיים בארץ ישראל ופולחן העבודה הגופנית הקשה בקיבוצי הכשרה – מפורטים בפרק השלישי. השנים 1928-1932 התאפיינו במשבר כלכלי עולמי ובצמצום מכסות העלייה שהקציבו שלטונות המנדט הבריטי. הפרק הרביעי עוסק בסניפי החלוץ הרבים בשנות המתנה אלה לחידוש העלייה, ביחסים בינם ובין ההנהגה של פעילי התנועה מפולין ומארץ ישראל ובדחיית האתוס של התיישבות העולים מפולין בקיבוץ והעדפת ההתיישבות בעיר בשל המציאות בארץ. כותרות הפרק החמישי "מעלייה המונית לפוליטיקת המונים: החלוץ בעלייה החמישית" מדברות בעד עצמן: "הגידול ההמוני של החלוץ", "עלייה ופוליטיזציה", "מסע הבחירות של בן-גוריון לקונגרס הציוני ה-18" (1933) לעומת הרוויזיוניסטים מבית"ר (ברית יוסף תרומפלדור) בהנהגת ז'בוטינסקי, "בן-גוריון והחלוץ", "חלחול הפוליטיקה לחיי היומיום", "הניצחון" בבחירות לקונגרס ה-18 ו"כינון ההגמוניה של השמאל הציוני" בפולין ומחוץ לה בזכות מסעו של בן-גוריון, אז חבר ההנהלה הציונית ומ-1935 העומד בראשה. הפרק השישי בספר עוסק בהנהגת החלוץ בפולין וביחסיה עם הנהגת הפועלים בארץ, ובעיקר בזמן מסעו של ברל כצנלסון בפולין לאחר הניצחון בקונגרס הציוני. הפרק השביעי מביא את נקודת המבט האישית והמשפחתית של חברי החלוץ מן השורה בימי העלייה החמישית – מהם חלוצים וחברים חשובים, אך רובם "סתם" חלוצים "פשוטים"; עם העולים נמנו מיעוט שהיה לחברי קיבוץ ורוב שאימץ את דרכו של שמאל הציוני בערים.

עד כאן סקירה קצרה בעניין ספרה של רונה יונה נהיה כולנו חלוצים. עסקינן כאן בסקירה בכתב העת ההיסטורי-חינוכי דור לדור, ועל כן אסתפק בכך. אפנה את המעוניינים להרחיב לסקירה המפורטת יותר של הספר שכתב הפרופ' יחיעם ויץ במוסף ספרים של הארץ.¹ מכאן – התוספות והחידושים ההיסטוריוגרפיים-חינוכיים של רונה יונה בספר זה. יונה ממפה במדויק במבוא לספרה את הקיים – והחסר – במחקר הציונות והחלוץ בפולין.² בנוגע למחקר החלוץ בפולין היא מציינת שני ספרים שכתבו פעילי הקיבוץ המאוחד ישראל אוטיקר³ ולוי אריה שריד⁴ מנקודת המבט של תנועתם ושני ספרי מחקר – של ההיסטוריונים ישראל אופנהיים,⁵ בן דורם של אוטיקר ושריד, ואביבה חלמיש,⁶ שעסקה במדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים הנוגעת לתנועת החלוץ בפולין. היא מבליטה את התוספות התוכניות שלה לכתובים הקיימים – שעיקרן דיון לא רק בתהליכים האידאולוגיים והארגוניים הפנימיים בתנועת החלוץ ובתנועות הנוער השומר

1 יחיעם ויץ, "לעבוד ולרקוד בארץ-ישראל", מוסף "ספרים" – הארץ, 29.7.2022, עמ' 74-75.

2 נהיה כולנו חלוצים, עמ' 13-16.

3 ישראל אוטיקר, תנועת החלוץ בפולין בשנים 1932-1935, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1972.

4 לוי אריה שריד, החלוץ ותנועות הנוער בפולין, 1917-1939, עם עובד, תל אביב 1979.

5 ישראל אופנהיים, תנועת החלוץ בפולין 1917-1929, א, מאגנס, ירושלים 1982; תנועת החלוץ בפולין 1929-1939, ב, המרכז למורשת בן-גוריון, שדה בוקר 1993.

6 אביבה חלמיש, במרוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006.

הצעיר וגורדוניה שהצטרפו אליו, אלא במעגל החיצוני הפוליטי והחינוכי של שלוש התנועות הקיבוציות בארץ ישראל וכלל המפלגות הציוניות בארץ ובגולה. היא מדגימה כך את דרך המחקר הנכונה של תוספת (לעיתים אגב חילוקי דעות) למצב המחקר עד כה. מלבד התוספות התוכניות הללו יש בספר חידושים היסטוריוגרפיים-חינוכיים של ממש בחקר תנועת ההמונים החלוץ, ועליהם יונה מעידה:

לשם כך עשיתי שימוש במגוון שיטות מחקר מתחומי ההיסטוריה החברתית וחקר התרבות העממית, כגון ניתוח ארגוני, שימוש במקר מחקר, פרשנות סמלית, חקר פוליטיקת המונים והיסטוריה של המושגים. הדיונים האידיאולוגיים מוארים באמצעות גישה תרבותית ומבט לעבר חברים מן השורה, ניתוח אירועים והחלטות שעיצבו את פני התנועה, ופרקטיקות שמהן הורכבו חיי חברה.⁷

אחת הגישות התוספתיות הבולטות בספר היא קריאה חדשה באותם מחקרים ומקורות על הציונות והחלוץ בפולין באמצעות הממד הטרנס-לאומי, החוצה גבולות, של הציונות בכלל ושל הציונות הסוציאליסטית בפרט. בציונות הסוציאליסטית הפולנית, ובכללה תנועת החלוץ, מוסדו הקשרים בין פולין ליישוב בארץ ישראל, והקונגרס הציוני העולמי, שפעל בעיקר באירופה, השפיע עליה. יונה משתמשת כל הספר, בעקבות ההיסטוריונים משה רוסמן וגיא מירון, בגישה המכונה המפנה המרחבי – השפעות המרחב הגאוגרפי על ההיסטוריה.⁸

הניתוח הארגוני מתייחס לכמה היבטים היסטוריוגרפיים-חינוכיים, שאחד מהם הוא אם יש לראות בתנועת החלוץ תנועה שצומחת על פי רוב "מלמטה" או הסתדרות, שמנהיגה "מלמעלה" את הארגון. לשיטתה של יונה, שני המונחים תקפים, והדבר התבטא בכמה אפיקי פעולה: הקמת סניפים תרבותיים-חברתיים של תנועת החלוץ ברחבי פולין; הקמת תנועת הנוער החלוץ הצעיר ב-1924 כמו תנועת השומר הצעיר שהייתה תנועת הנוער הגדולה ביותר בפולין אז – וגיוס שליחים-מדריכים לתנועה זו מהתנועות הקיבוציות, ובעיקר מהקיבוץ המאוחד; הקמה מקבילה באותה שנה של ברית הנוער, שנועדה לאגד את כל תנועות הנוער הציוניות בפולין ובאירופה.⁹

החלוץ פעל בפולין בסניפים תרבותיים-חברתיים, בסניפי החלוץ הצעיר ובמאות חוות של בוגרי תנועת הנוער הצעירה שנקראו קיבוצי הכשרה לקראת העלייה לארץ. בדיון בארגון החלוץ בספר שימש במכוון חקר מקרה מצומצם בדרך של מיקרו-היסטוריה. זהו הטיפוס האידיאלי של קיבוץ הכשרה: קיבוץ קלוסובה, קומונה במזרח פולין ששימשה עמוד האש לפני המחנה החלוץי אז לא רק בפולין אלא גם בתנועת השומר הצעיר ובגורדוניה ובארגונים ציוניים אחרים בארץ זו ומחוץ לה. יש לציין שעד היום בתנועות הבוגרים של

7 נהיה כולנו חלוצים, עמ' 5.

8 שם, עמ' 16-23.

9 שם, עמ' 63-66.

תנועות הנוער החלוציות בישראל רואים בקלוסובה דגם מופתי של חיי שיתוף בקומונה. תנועת דרור ישראל של בוגרי הנוער העובד והלומד אף ארגנה בעבר מסעות לפולין, ובכללם ביקורים וטקסים במקום. חוות קלוסובה התגברה על משכרי העלייה הרביעית שציינתי למעלה והייתה לדגם של הכשרת קבע, השורדת כלכלית בזכות פלוגות עבודה שהיו פזורות גם מחוץ לחוות האם; כאן השפיע דגם פלוגות גרוד העבודה בארץ ישראל שהטמיע בתוכו הקיבוץ המאוחד. הכשרה זו לחיי קומונה וקיבוץ לוותה בסמינרים רעיוניים מתמשכים בניהול שליחי הקיבוץ המאוחד, ובראשם מנהיג הקיבוץ המאוחד יצחק טבנקין בעת מסעו בפולין. ההכשרה והסמינרים אומצו לימים כמרכיבי חינוך בסיסיים בפלמ"ח ובנח"ל, בשנות השירות, במכינות הקדם-צבאיות ובמדרשות למיניהן. חיי היום-יום בקלוסובה ופלוגותיה וחגיגות הסדר והגדת הפסח הקלוסובאית מובאים בספר אגב הסתמכות על יומנים אישיים וקבוצתיים, ניתוח המנון קלוסובה ושירים עממיים אחרים ששרו בה, ופרשנות חזותית לסמלים של הקיבוץ – דיוקנותיהם של יוסף טרומפלדור מייסד החלוץ שנפל בתל חי ושל דב בר בורוכוב הציוני המרקסיסט.

"הייצוגים הסמליים של קיבוצי ההכשרה" בתנועת החלוץ וההגשמה של העבודה בחיי היום-יום שלהם מפורטים עוד יותר בפרק השלישי, שעניינו פולחן העבודה. יונה מסתמכת על הגישה התרבותית-סמלית מבית מדרשו של האנתרופולוג קליפורד גירץ,¹⁰ הדוגלת בניתוח של פרקטיקות יום-יומיות כדיאלוג – במקרים שלפנינו ההכשרה והדיאלוג שלה עם הציבור היהודי, הצעירים והמבוגרים בו. בגדי החלוצים הבלויים במכוון היו בעיני יהודי פולין סמל לעממיות של השכבות הדלות בציבור היהודי, ובו בזמן התריסו כנגד הבורגנות היהודית. בין המונחים "קיבוצי הכשרה" ו"קיבוצי לומדים", שרווחו בציבור היהודי בפולין ובמזרח אירופה בכלל מאז ימי הביניים, לקיבוצי החלוץ התקיים דיאלוג לשוני, וזה נידון בספר. יונה מחדשת בהשוואה מפתיעה בין השיטות שננקטו בקיבוצי ההכשרה החלוצית לאלו שבקיבוצי הלומדים בישיבות תנועת המוסר, אשר שילבו תלמוד עם ספרי מוסר בלוויית שיחות אישיות וקבוצתיות בנושאים אינטימיים בהנחיית מרדכי-מחנך מבוגר יותר. היא גם מביאה פרשנות מחדשת ומפורטת משלה למושגי היסוד היהודיים המסורתיים "הכשרה", "חלוץ" ו"עבודה". ניתוחים לשוניים אחרים, איכותניים וכמותיים, נזכרים בספר אשר לעיתוני התנועה החלוץ, העתיד וידיעות והשימוש בעברית וביידיש בעיתונים אלה.

לסיום סקירה זו אין ספק שספרה של רונה יונה נהיה כולנו חלוצים מוסיף נדבך חשוב למחקר הקיים בהתייחסותו המאתגרת לשלוש הסוגיות העיקריות שהציגה החוקרת בפתח הדבר, ולכולן גם השתמעויות היסטוריות-חינוכיות: המתח בין תנועת אוונגרד לתנועת המונים; הקשרים בין החלוץ בפולין לתנועת הפועלים הארץ-ישראלית בקיבוץ ובעיר ועלייתה של תנועה סוציאליסטית זו להנהגת התנועה הציונית.¹¹ בספר יש פה ושם חזרות

10 קליפורד גירץ, פרשנות של תרבויות, כתר, ירושלים 1990.

11 נהיה כולנו חלוצים, עמ' 1-2.

ומבנה לא ברור של סעיפי הפרקים, אך הסיכומים שבכל פרק והמפתח השמי, הנושאי והמוסדי, המפורט מקילים ומיטיבים את הקריאות. בשורה תחתונה והמסכמת – ספרה של רונה יונה מוסיף רבות מבחינה היסטוריוגרפית-חינוכית בזכות תוספת של מגוון גישות ואמצעים מחקריים שאפשר ליישם גם במחקרים אחרים של תנועות חינוכיות.